

Írta: Gerhard Melinz, Susan Zimmermann

Gyermek- és ifjúságvédelem Budapesten és Bécsben a dualizmus korában¹

II. A századforduló

A gyermekek „joga” az ellátásra, és a fiatakorúak hatósági ellenőrzése

Az 1890-es évektől kezdve az alsó néprétegek gyermekeinek helyzetéről folytatott viták a Monarchia mindkét felében az új, nagyobb léptékű reformkezdeményezések elszaporodásához vezettek. Lassan kialakultak azok a politikai minták és intézményi elképzelések, amelyek majd a 20. századi modern gyermek- és ifjúságvédelem alapjait alkotják. Egyre inkább megerősödött az elhagyott vagy családjuk körében elégtelenül ellátott gyermekek gondozásának átfogóbb igénye, és az erre való készség. Az új irányzatot időnként hevessé váló viták kísérték az állam, a tartományok és az egyes városok közötti munkamegosztásról és felelősségvállalásról, az intézményekkel kapcsolatos, növekvő anyagi terhek fedezéséről és megosztásáról. Foglalkoztak azzal is, hogy mi a „helyes” viszony a szülők gondozási és nevelési kötelessége, illetve a hatóság beavatkozási joga és kötelessége között, s milyen arányban kell a hatóságnak a nevelési költségeket és feladatokat átvállalnia. Az mindenestre nyilvánvaló volt, hogy egyetlen intézmény sem óhajtja a gyermekvédelem révén korlátlanul kiterjeszteni illetékességét az alsó rétegek szociális reprodukciójának a biztosítására. Többek között e magatartásnak is tulajdonítható, hogy teret nyertek a gyermek- és ifjúságvédelem lényegesen szűkebben értelmezett, részint nyíltan represszív, részint a „nevelés” köntösébe bújtatott eljárás módjai, azaz az olyan rendszabályok, amelyek inkább a gyermekek és fiatalok „elzüllésének” a megakadályozását célozták. A liberális szegénypolitika egykori doktrínáit messze meghaladva jelentkezett az a törekvés, hogy a társadalmat „megvédjék” az alsóbb rétegek újratermelődési problémáinak szemmel látható szociális következményeitől. A „szélesen” és „szűken” értelmezett gyermek- és ifjúságvédelem megjelenési formája és egymáshoz való viszonya a két Duna-parti székesfővárosban igencsak eltérő képet mutatott.

Az elhagyott és a nem kielégítően ellátott gyermekek gondozásának reformja

Az 1890-es évek második feléig a budapesti árvaellátásban lényegében véve nem változtak a Bécs és más európai fővárosok gyakorlatához képest fejletlen és kaotikus állapotok. A századforduló táján azonban hirtelen fordulat állt be, amikor is kiterjedt állami rendszert hoztak létre az „elhagyott gyermekek” védelmére és ellátására.

A változás a lelencgy elavult kezelésének reformját sürgető 1890-es évekbeli vitákból és kezdeményezésekből indult ki. Budapesten az óriási urbanizációs és iparosodási lendület következtében kivált ebben az évtizedben vált a lakosság, főleg a nők széles rétegei számára égető szociális problémává a kereső foglalkozás és a gyermeknevelés összeegyeztetése. A régi hatósági árva- és lelencgondozás, valamint a dajkasági- és „tápgyermek”-rendszer egészségpolitikai szempontú ellenőrzése sem módszereiben, sem eszközeiben nem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy a budapesti illetékesek akár csak valamelyest is célzottan tudjanak

¹ A szerzők történészek. A tanulmány első részét lapunk 199 7/2-es számában közöltük. Befejező rész: következő számunkban.

reagálni az elszegényedett családok gyermekeinek rossz anyagi ellátottságára. Bécsben ugyanakkor, többek között a szegény gyerekeknek juttatott nevelési segélyek miatt a helyzet nem volt ennyire drámai.

A magyar reformtörekvések eleinte csupán a legkiáltóbb visszasságokat vették célba. A főváros egyre sürgette, a Belügyminisztérium pedig komolyan fontolóra vette egy állami vagy az állam és a főváros által közösen fenntartott (a Bécsben már régóta működőhöz hasonló) országos lelencház felállítását²³, amely központi hatósági intézményként szervezné és ellenőrizné a szegény gyerekek hagyományos gondozását. De az e körül zajló vita már az 1890-es évek közepén abból az általánosabb felismerésből táplálkozott, hogy „különösen a főváros területén” igencsak bajos „a létfenntartásért folytatott nehéz küzdelmek közepette olyan gondosan ápolni a csecsemőket, ahogy azt e gyermekek egészsége megkövetelné”. Így a tervezett lelencház tevékenységi körét semmiképpen nem akarták csupán – a hagyományos felfogásnak megfelelően szűken értelmezve – a talált gyerekek gondozására korlátozni, hanem azt tervezték, hogy nevelési segélyeket osztanak, és olyan családokból is fölvesznek gyerekeket, amelyek számára nagy terhet jelent azok ellátása.

A tradicionális megoldás amiatt is heves ellenállásba ütközött, mivel a városok és falvak féltek, hogy a szegénygondozásban érvényes helyhatósági illetőségi elv a-lapján a nevelési segélyek fokozott anyagi megterhelést jelentenek majd számukra. Tekintettel a probléma drámáinak ítélt méreteire, kategorikusan elutasítottak minden olyan tervet, amely egy potenciálisan egyre jobban terjeszkedő, s jórészt a települések költségén működő központi intézmény felállítását helyezte kilátásba. A főváros mindegyre a lelencház állami szintű megszervezése mellett foglalt állást.²⁴

A „Lelencház országos rendezésével” kapcsolatos többéves vita összekuszálódott szálait végül egy „inspiratio divina” hatására sikerült kibogozni. A szegények közbetegellátásának finanszírozásáról szóló 1898. évi új törvény tárgyalása során a Belügyminisztérium magas rangú hivatalnokainak a közbenjárására bekerült a törvény szövegébe egy „a gyermekmentés terén korszakot alkotó” rendelkezés, amely biztosította a kisgyermek állami gondozását.²⁶ A törvény megteremtette az Országos Betegápolási Alapot, amit egy országszerte behajtott adópótlékból finanszíroztak. 1899-től fogva – az addigi községi illetőségi elvtől eltérően – ebből az alaphoz kellett fedezni a „talált, valamint a hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított gyermekek után 7 éves korukig felmerülő gondozási, ápolási és nevelési költségeket”. Az egyfajta tűzoltóakció keretében hozott új rendelkezések fontos és presztízsteremtő lépést jelentettek a magyar jóléti politika egyes részterületeinek felülről elrendelt modernizálása tekintetében. A katasztrofális szociális viszonyok és az ország addigi szegénypolitikájának a hiányosságai az idevágó parlamenti viták terítékre kerültek ugyan, de nem képezték tárgyát ennek a törvénynek.

Az érintett gyermekek gondozásával kapcsolatban az „állami felügyelet” gyakorlati formáját a törvény egyelőre nem írta elő. Jóllehet – a városok mindaddig úgymond kevésbé eredményes tevékenységére hivatkozva – a minisztérium a közvetlen beavatkozás mellett döntött, arra viszont már nem tudta rászánni magát, hogy állami lelencházak, illetve -modernebb megfogalmazásban -központi intézetek hálózatát építse ki a gyermekgondozás irányítására. Ezért egyelőre két, az állam és a főváros által már évek óta támogatott egyesületet bíztak meg az új rendelkezések végrehajtásával. Miután az államilag finanszírozott gyermekvédelmi tevékenység gyors ütemben fejlődött, 1901-ben törvényt hoztak az állami gyermekmenhelyek létesítéséről. Ugyanebben az évben jogi lehetőséget teremtettek arra is, hogy a hét éven felüli gyermekekről valós gondoskodást is az állami gyermekmenhelyek felügyelete alá lehessen helyezni. E gyerekek gondozásának a költségeit

azonban – eltekintve bizonyos könnyítésektől – az árvapénztárak tartalékalapjaiból vett pénzek révén továbbra is a városoknak kellett viselniük.³² Végül 1903-ban kötelező érvénnyel leszögezték, hogy „a talált, valamint a hatóságilag elhagyottá nyilvánított gyermekeknek igénye van az állami gyermekmenhelybe való felvételre”, rögzítve egyúttal az új rendszer megszervezésének a részleteit is.³³

Az új állami gyermekvédelem ugyanakkor kezdettől fogva komoly nehézségekkel küszködött. Az állam kinyilvánított ellátási szándéka szembekerült mindazon gondokkal, amelyek abból fakadtak, hogy az alsóbb rétegek körében igen sok esetben nehezen volt összeegyeztethető a gyermeknevelés és a kenyérkereset. Az eredeti, 1898-1899. évi szabályozások lehetővé tették mind a városok, mind a szülők, illetve az anyák számára, hogy – nehezen ellenőrizhető és visszaszorítható mértékben – segílyt vegyenek fel az államtól, különösen a saját családjukban nevelkedő gyermekek támogatására. Ily módon az új rendszer hamarosan „menlevelet nyújthatott volna ahhoz, hogy a gyermekgondozást igen széles körben megkíséreljék áthárítani az államra. A belügyminiszter már 1901 -tol különféle pontosító, illetve korlátozó érvényű rendelkezéseket adott ki³⁵, majd 1903-ban az igényjogosultak meghatározását végérvényesen egy olyan általános érvényű formulára szűkítették, amely sem világos korlátozásokat, sem egyértelmű kötelezettségeket nem tartalmazott. Ennek értelmében az a gyermek kaphatott segílyt, amelyiknek szülei, illetve hozzátartozói nem voltak.”képesek” a gyermeknevelésre, vagyis felelevenítették azt a szokásos megfogalmazást, amelynek alapján a hagyományos szemléletű szegényügyben a „munkaképes” és „keresetképes” rétegeket kizárták a segílyre jogosultak köréből. Különösen a városok berzenkedtek az ellen, hogy túl könnyen vegyenek fel valakit az állami gyermekmenhelyre, mivel az állami menhely további eljárására kevés befolyást tudtak gyakorolni, s ha a gyermek betöltötte hetedik életévét, a gondozási költségeket a városi közigazgatásnak kellett átvállalnia.

Néhány év elteltével azonban még az ily módon megkurtított állami gyermekvédelmi rendszer is mély válságba került. Tekintettel az egyre növekvő kiadásokra, 1910-ben végleg áttértek az erélyes költségcsökkentésre. Minthogy a gazdasági helyzet romlásával kimutathatóan nőtt a beutalások száma, a belügyminiszter szigorúbb válogatást rendelt el. A budapesti menhelyekre már 1910-ben 43,7 százalékkal, vidéken pedig átlagosan 19,4 százalékkal kevesebb gyermeket vettek föl az előző évhez képest. Ráadásul az állami rendszer egyszerűen csak újratermelte azokat az áldatlan állapotokat, amelyek közt a hagyományos formában nevelőszülőkre bízott gyermekek éltek.³⁹ A lelenckérdés rendezése kapcsán megszületett állami gyermekvédelmet alapvetően továbbra is az jellemezte, hogy a ténylegesen elhagyott gyermekek számára biztosította az állami rendszerré növesztett „karitatív” ellátást.⁴⁰ Elutasították, hogy a bécsi községi „nevelési segílyekhez” hasonlóan kiépüljön a szülőknek fizetendő támogatás – önmagában egyébként elvileg olcsóbb – rendszere, mondván: „A segílyösszeg elmenne házbérre, szatócsszámlára, sztrájkra, talán korcsmai szórakozásra is... A gyermek éhen maradna.” Nem nagyon jutottak előbbre a tekintetben sem, hogy a menhelyre fölvevett gyermek ellátási költségeinek a fedezéséhez járuljanak hozzá a szülők is, jóllehet a gyermekvédelmi rendelkezések lehetővé tették, hogy erre kötelezzék őket. Az ilyesfajta eltartási összegek behajtása úgymond különösen a cselédek esetében bizonyult rendkívül nehéznek, márpedig az „állami gyerekek” felerészben az ő szülötteik közül kerültek ki.⁴²

Budapest mulasztásai, Bécs eredményei

Az első világháborút közvetlenül megelőző években az állami gyermekvédelem a Fővárosi Árva-széktől kapott támogatást. A század első évtizedében – miután a gyermekvédelem fontos területeit úgyszólván államosították – a főváros továbbra is a hagyományos gyermekgondozás módszereit alkalmazta. A szegényügyről szóló 1905. évi új szabályrendelet semmiféle előírást nem tartalmazott az „elhagyott” gyermekeknek nyújtandó segítségről. A magánszemélyekhez kiközvetített „tápgyermekek” és a vagyontalan, de közsegélyre nem szoruló árvák felügyeletét az úgynevezett kerületi közjótékonysági bizottságok látták el. A hatósági „nyílt” gyermekgondozás általában a gyerekek népkonyhákban való étkeztetésére, időnkénti felruházására és hasonló akciókra korlátozódott.⁴³ Az egykorú sajtóban hangot kaptak olyan vélekedések is, hogy a főváros beszüntette gyermekvédő tevékenységét, mióta létrejött az Országos Betegápolási Alap.⁴⁴

Az 1905 és 1910 közötti években azonban rejtett folyamatok is lejátszódtak: a hatósági gyermekvédelemben beállott hatásköri változások elsősorban az állami gyermekmenhelyekre történő beutalás és az onnan való elbocsátás kérdésében illetékes Fővárosi Árvaszéket különböző, igaz, kezdetben csak kevésbé sikeres reformtörekvésekre készítettek. 1905 után az általános társadalomreformeri irányzatok jegyében az árvaszék egy modern típusú gyermekvédelem megvalósítását tűzte ki célul. A Budapesti Ügyvédi Kör kezdeményezésére jogászprofesszorok és az árvaszék részvételével gyermekvédelmi bizottságokat hoztak létre. Ezek a fővárosi közigazgatás mellett működtek, s az elképzelések szerint egyfajta előzetes fokozatot alkottak a hatósági felügyelet új formáinak a kialakítása során, különösen a házasságon kívül született gyermekek ügyeinek a felkarolásában. Az árvaszék abban volt különösen érdekelt, hogy javítsa a „természetes” apák által fizetendő tartásdíjak behajtásának a lehetőségeit, de ekkor még nem gondoltak arra, hogy a cél érdekében a hatósági gyámság bevezetésével bővítsék ki a jogi beavatkozások körét.⁴⁵

1908-ban a társadalomreformeri erők és az árvaszék kezdeményezéseit a szegényügy fővárosi illetékesei egyelőre lesöpörték az asztalról. A gyermekvédelmi bizottságok eltűntek, helyettük az addigi kerületi közjótékonysági bizottságokat egyszerűen átkeresztelték közjótékonysági és gyermekvédelmi bizottságokká.⁴⁶ A megváltozott elnevezésű bizottságokban tevékenykedő filantróp hajlamú hölgyeket és urakat teljesen magával ragadta az amúgy is terjedő, divatos gyermekvédelmi hullám, plakátokat és taglistákat nyomtattak, a hatáskörök aprólékos tisztázásával és más effélékkel foglalatostkodtak. A tanácshoz rendszeresen felterjesztett jelentések mégis inkább csak tevékenységük tartalmatlanságáról és a tényleges gondozási gyakorlat jelentéktelenségéről tanúskodnak.⁴⁷

1910-ben, vagyis a reforméri-hajlamú polgármester, Bárczy István idején végül mégiscsak a Fővárosi Árvaszék lett az az intézmény, amely fontos eredményeket hozó fordulatot indított el a fővárosi gyermekvédelemben. Az árvaszék ünnepélyesen új vezérelvévé tette a „gyermekek jogainak” a képviselőjét, s létrehozta saját gyermekvédelmi osztályát. A legfontosabb reform a hivatásos gyámság „saját hatáskörben” való, 1910 és 1912 közötti fokozatos bevezetése volt. Ez főként arra szolgált, hogy az állami menhelyekre bekerült házasságon kívül született gyermekek után a nevelési költségek fedezésére – amelyek a gyermek hétéves korától a várost terhelték – tartásdíjat hajthassanak be az apáktól. A „törvénytelen” gyermek anyját tüzetesen kifaggatták arról, hogy ki a „természetes” apa, s ő milyen viszonyban van vele. Ha megállapítást nyert, hogy egy anya „gyermeke eltartásához való jogát a természetes atyjával szemben érvényesíteni elmulasztja... mert restell ellene fellépni”, vagy bármilyen más okból, az árvaszék a dolgot úgy tekintette, hogy az anya „visszaél” szülői jogával, s igyekezett azt megvonni tőle.

A budapesti városháza és a fővárosi közigazgatás reformnemzedéke emellett számos-további, az árvaszék kezdeményezésein messze túlmutató társadalom- és egészségpolitikai újítást tervezett a gyermekvédelem terén. 1910 szeptemberében, alig néhány hónappal az árvaszék „gyermekvédelmi akciójának” az elindulása után, Bárczy István polgármester nyilvánosan kifejtette, hogy helyes lenne „a gyermekvédelmet intézményesen a városi közigazgatás keretébe beilleszteni”. Fontosnak ítélte, hogy a jövőben a városok „az állami gyermekvédelmet egészítsék ki”, és sürgessék az intézményi reformot. A modern községi gyermekvédelemnek szerinte „a kisebb, a speciális feladatokra” kellene koncentrálnia, legfőképpen pedig a csecsemőhalandóság preventív leküzdésére. A fővárosi reformerek egész csecsemővédelmi hálózatot akartak létrehozni, kerületenként egy-egy intézettel és egy városi központtal. Programjukban orvosi tanácsadás, az anyák felvilágosítása, szoptatási segély, ingyenes tej és gyógyszerek, csecsemővédők kiképzése és foglalkoztatása szerepelt. Elképzeléseik kifejezetten a megelőző jellegű szociálpolitikára és az egészségvédelemre irányultak⁵¹, s a társadalmat mélyen átható „individualizált” felvilágosító és gondozói tevékenységet vettek tervbe. Ezek az elgondolások szinte jelképes ellenpárjaivá váltak az állami gyermekvédelemnek, amelyet az intézmények zártsága, s - főleg a csecsemőgondozás terén - súlyos hiányosságok jellemeztek.

A háború kitöréséig azonban az egykorú hivatalos értékelés szerint is csak „járulékos természetű”⁵², vagyis az állami gyermekvédelmet kiegészítő reformtervekből semmi, még a legfontosabb elemek sem valósultak meg. A csecsemő- és anyavédelem terén a főváros tevékenysége lényegében véve a társadalmi kezdeményezések támogatására, illetve integrálására szorítkozott. Nagyjából 1906-tól együttműködésre léptek például az ingyenes tej elosztása kapcsán az Ingyentes Egyesülettel, valamint szerény mértékű támogatásban részesítettek két anya- és csecsemővédő otthont, melyeket az 1908-ban alapított Országos Anya- és Csecsemővédő Egyesület működtetett. A Bárczy-féle „járulékos” reformtervek bizonyára nem csak az idővel való versenyfutás, az első világháborúval lezárult fővárosi reformkorszak rövidsége miatt hiúsultak meg. Sokkal inkább arról van szó, hogy a magyar fővárosban nem voltak kedvezőek a társadalmi és politikai feltételek a modern csecsemőgondozás megvalósításához. Hatékony preventív gyermekvédelmet csak egy kiterjedt, sokrétű és differenciált közigazgatási rendszer alapján lehetett volna folytatni. Ráadásul ezzel is csupán azokat a rétegeket érthették volna el, amelyeknek már némiképp stabilizálódtak az életkörülményei a nagyvárosban. S végezetül bármilyen magas is lehetett volna a szükségét szenvedő gyermekek száma, az ő égető gondjaik aligha válhattak volna fővárosi szintű szociális reformok közvetlen politikai elindítójává, amint az például a lakásbérlők mozgalma esetében történt. A lendületét veszített és kevésbé fejlődőképes, állami gyermekvédelemhez hasonlóan később a főváros törekvései között is egyre nagyobb szerepet kapott az, hogy a társadalmat megóvják „a züllött gyerekektől”, vagyis a gyermekvédelemnek egy szűkebben értelmezett, és inkább repressziót alkalmazó irányvonalát kövessék.

Ezzel szemben a Monarchia osztrák felén és különösen Bécsben a háború előtti évtizedet jelentős „szociális fejlesztés” jellemezte, a szélesebb értelemben vett gyermek- és ifjúságvédelem terén is.⁵⁶ A gyermekekről való gondoskodásban az a fajta államilag kikényszerített, hirtelen modernizációs hullám, amelyet a magyar törvényhozás 1898 és 1903 között elindított, itt elmaradt, mivel a gyermekgondozás már a liberális korszakban is több városi és országos méretű szolgáltatást nyújtott (nevelési segélyek, tartományi lelenház stb.). Az osztrák fővárosban egyúttal épp ezek a fejlettebb viszonyok váltak helyi szinten a jövőbe tekintő modernizálás kiindulópontjává. Jóllehet a hatóságok nem avatkoztak be olyan átfogó módon a szó szűk értelmében véve „elhagyott” gyermekek

sorsába, mint ahogy azt Magyarországon az új gyermekvédelmi törvények legalábbis igényként megfogalmazták, a különféle területeken mégis fontos minőségi változások történtek.

Ezek közül a háború előtti években főként azok voltak jelentősek, amelyek a vérszerinti családon kívüli nevelés megszervezésére vonatkoztak. Az alsóbb rétegek életviszonyainak stabilizálódása és a magyarországihoz képest fejlettebb szociális, gazdasági és politikai⁵⁷ érdekintegrációja következtében a gyermek és ifjúságvédelemben megkezdődött az összes intézményi szabályozás átalakítása. Átfogó törekvések születtek a központosítás, a hatékonyság növelése és a megelőzés irányában. Ennek egyik első jele az volt, amikor 1902-ben megreformálták a szegénygondozási utasítást, fokozott figyelmet szentelve a szegény gyermekekről való gondoskodás „nyílt” formáinak. Ettől fogva a (tiszteletbeli) szegénygondozók között nők is vállalhattak – mint „árvaanyák” -funkciót. Ugyanakkor Budapesten még a hamarosan elszorvadó kerületi gyermekvédelmi bizottságok munkájába is csak 1908-tól kapcsolódhattak be a nők.⁵⁸

A modern bécsi községi ifjúságvédelmi politika az 1910-es évektől kezdődően bontakozott ki igazán. Döntő változások mentek végbe a lelencügy területén. (A lelencházba utalt gyermekek növekvő áradata és a gondozónők „feltűnő hiánya” miatt már a 19. század végétől sokasodtak a problémák.) Az alsó-ausztriai tartományi lelencház tartományi szintű központi gyermekotthonná alakult át. A Bécs 18. kerületében működő otthon nyilvános jóléti intézményként azoknak a gyermekeknek a védelmét szolgálta, akik tartósan vagy átmenetileg nélkülözni kényszerültek a szülői gondoskodást. Ezenkívül hozzákapcsoltak egy csecsemőgondozási tanácsadó helyet is, ahol gyermekorvosok dolgoztak. Ezzel már elkezdett kirajzolódni az a későbbi irányzat, amely domináns szerepet szánt az orvosi tanácsadásnak. A központi gyermekotthon a professzionális, szakosított és hatékonyan megszervezett gyermekgondozás meghatározó bázisa lett. Gyakorlatában – főként lényegesen fejlettebb és tagoltabb intézményi háttere miatt – valószínűleg fölényben volt a budapesti állami gyermekmenhellyel szemben. Jogvédelmi osztályán, ahol a budapesti árvaszékhez hasonlóan a tartásdíjak behajtásával foglalkoztak, azzal, hogy az anyákat az apa megnevezésére kötelezték, megtörték egy régi lelencügyi tabut. Ezáltal ami egyik oldalról a „gyermeki jogok biztosítása” részeként jelent meg, attól másfelől a szegény gyermekkel kapcsolatos kiadások csökkenését is remélni lehetett.⁶⁰ 1910-ben az Elhagyott Gyermekek Városi Menhelye is átalakult, a Városi Gyermekátvevő Intézet nevet kapva. Ez lett a központ, ahonnan a város felügyelete alá került szegény gyerekeket orvosi vizsgálat után kiközvetítették, illetve továbbadták nevelőszülőkhöz vagy különböző magánintézetekhez.]

A budapesti tendenciával párhuzamosan Bécsben is tovább folyt a hivatásos gyámsági rendszer kiépítése. Az Igazságügyi Minisztérium rendelete – a tárca a városokhoz hasonlóan a gyermekvédelmi költségek csökkentésére törekedett -nyomatékosan a hivatásos gyámság bevezetését ajánlotta a törvényhatóságok számára.⁶² Ennek kezdeti formájaként 1911 elején a bécsi városi tanács árvaügyi osztályának a felügyeletével létrehozták a városi hivatásos gyám tisztségét; amivel a „szociális gondoskodás új, széles tere” nyílt meg. 1912-ben a fenti intézményi szabályozás keretében valamennyi házasságon kívül született gyermekre kiterjesztették a csoportos gyámságot. A cél továbbra is a hivatásos gyámság, valamint a gyermek- és ifjúságvédelem összes többi ágának az összekapcsolása maradt.⁶³ Végül 1914-ben az Osztrák Polgári Törvénykönyv 1. kiegészítése teremtette meg a hivatásos gyámság törvényi alapját, s adott lehetőséget arra, hogy megfosszák a szülői felügyeleti jogától azt az apát, aki elhanyagolta, illetve súlyosan bántalmazta a gyermekét.

A családon kívüli gyermek- és ifjúságvédelem anyagi bázisának tekintetében az az 1901. évi törvény eredményezett nagymértékű javulást, amely „a közös árwapénztárak kezelési

többleteiről” rendelkezett. Ezeket a pénzösszegeket -első lépésben tíz évre – átutalták a szegény, elhagyott és elhanyagolt gyermekek gondozására és nevelésére.⁶⁵

A szegény gyerekek támogatásának nyílt formái között továbbra is a „tápdíjknak” volt a legnagyobb jelentőségük. A nevelőszülői rendszer azonban – akár magánintézetek, akár állami menhelyek vagy városi, illetve tartományi hatóságok közvetítették ki a gyerekeket – mind Bécsben, mind Budapesten tartós problémákkal küszködött. A nevelőcsaládokban elkövetett visszaélések (a hiányos étkeztetés, a bántalmazások, a gyermekmunkára kényszerítés) közismertek voltak.⁶⁶ A „tápgyerekek körüli botrányok” miatt Reumann szociáldemokrata közgyűlési képviselő megfontolásra ajánlotta, hogy létesítsenek számukra egy városi gondozóintézetet. Úgy vélte, hogy az ilyesfajta kiadások, mint „beruházási tételek” hosszú távon költségmegtakarítást jelentenek a városnak. A keresztényszocialisták érvelésükben ugyanakkor nem annyira a nemzet- és humángazdasági, mint inkább az erkölcsi-vallási szempontokat hangsúlyozták.

Az azonos gondok Bécs városát Budapesttel ellentétben arra ösztönözték, hogy ha vegyes érzelmekkel is, de folytassa a „nevelési segélyek” rendszerének kiépítését. Ezzel szemben Budapesten, az új szegényügyi rendelet értelmében csak azok a családapák kaptak fejenkénti pótlóösszeget feleségük és gyermekeik eltartására, akik maguk is segélyben részesültek.⁶⁸ A bécsi városatyák a megelőzés szempontjából jobbnak és végső soron hatékonyabbnak is látták, ha továbbfejlesztik a nevelési segélyek rendszerét, s nem várják meg, amíg kialakul az az állapot, amikor a gyerekeket már teljes mértékben a szegénygondozásnak kellene eltartania. Másfelől persze továbbra is tartottak attól, hogy az alsóbb rétegekhez tartozó családok „kihasználják” majd ezt a rendszert.

JEGYZETEK

22: Vö. Vörös Károly-Spira György:

Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Budapest története IV. köt. Bp., 1978. 349. skk, 377skk, 551. skk, 577. skk.

23: Vö. Fővárosi Közlöny. Budapest székesfőváros hivatalos lapja (=FK) 1890. 92-93. 9.; u.o. 1892. 67. 3.; Teleki Géza: A lenchély rendezése. Bp., 1896. 6.; a lenchélyvel kapcsolatos reformtörekvések és viták részleteiről vö. még Zimmermann (l. II.jegyz.)

24: Erről a belügyminiszter beszélt. FK 1893. 100. 1.; vö. Emlékirat a Budapesten létesítendő állami központi lenchély tárgyában. (Bp., 1894. 10. skk, 15. skk.

25: Vö. FK1895. 92. 2.; uo. 1894. 36-37. 2.; Teleki (l. 23.jegyz.) 9. skk.

26: Ruffy Pál: A magyar állami gyermekvédelem kialakulása. In: Pettkó-Szandtner Aladár (szerk): A 25 éves állami gyermekvédelem emlékkönyve. Bp., é. n. 252. skk; 1901. évi VIII. te. Min. ind. MTT1901. 54.sk 27

27: 1898. évi XXI. te. 1-3. §MTT 1898. 113. skk

28: Vö. Az Országgyűlés Képviselőházának Naplói 1896/1901/XVI. kül. 281. skk, 317. skk. A törvény egyébként csak a községeket szólította fel új szegényügyi szabályrendeletek kibocsátására.

29: 1898. évi XXI. te. 14. § MTT 1898. 116.

30: 50.000/1899. BMrendelet. Magyarországi rendeletek tára (= MRT) 1899. 965. skk.

31: Vö. 50.000/1899. BM rendelet MRT 1899. 966.; A Magyar Királyi Kormány (...) évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv (= Kormányjelentés). (Bp., 1899.) 15.;IN. Berend: Sozialhy-gienische Einrichtungen. In.: N. Be-rend-A. v. Kársai: Ungarn. Klny. In: Arthur Keller-Chr. ./I. Klumker (szerk): Suglingsschutz und Kinder-fürsorge in den europäischen Staaten I. köt. Berlin, é. n. 617. skk.,; A Fehér Kereszt Országos Lencház Egyesület története 1885-1897. Bp., 1897. 15.'

- skk.; Rottenbiller Fülöp: Az Országos Gyermekvédő Liga harmincévi működése 1906-1936. Bp., 1936. 6.; 1901. évi VIII. te. Ind. MTT 1901. 54.
- 32: Vö. 1901. éviXXII. te. 1., 3., 4., 5. § MTT 1901. 127. skk.
- 33: 1/1903. BM rendelet MRT 1903. 534. skk. Ruffy Pál: Az állami gyermekvédelem. (Bp., 1914.) 386. adatai alapján 1903 végén 16 697 fő, 1912 végén 53 928 fő tartozott az állami gyermekvédelem felügyelete alá.
- 34: Vö. 50.000/1899 BM rendelet. MRT 1899. 967., 972.; Jelentés az állami gyermekmenhelyeknek 1903. évi munkásságáról. Bp., 1905. 9.; Kársai Sándor: Az elhagyott gyermek védelme. Közigazgatási könyvtár 5 (1903) 6-7. füz.
- 35: Vö. Berend (l. 31.jegyz.) 617.; FK 1901. 1126., 1446.; Magyar Országos Levéltár (= MOL) K150/XVII/7/1901.
- 36: 1/1903. BM rendelet. MRT 1903. 535. skk.; vö. még Ágoston Géza: A gyámhatóság szerepe a gyermekvédelem terén. In: Városi Szemle 1911. 207. skk.
- 37: Vö. pl. Gyermekvédelmi Lap 1905. 61. skk.; uo. 1907. 4. skk.
- 38: Gyermekvédelmi Lap 1911. 66. skk, 132. skk.; vö. uo. 1914. 81.; BFLIV 1407b 1056/1908-IX.; vö. Kormányjelentés 1909.23.; uo. 1910. 21.; Ruffy (l. 26. jegyz.) 368.; Barabás Zoltán: A Budapesti M. Kir. Állami Gyermekmenhely története. In: Pettkó-Szandtner (l. 26. jegyz.) 21.; saját számításunk. Az állami gyermekvédelmi rendszer 1917-től fokozatosan reprivatizálódik, s átkerül az államhoz közel álló Stefánia Szövetség kezébe; vö. MOL K 150/XVII/21/1917.; Schuler Dezső: Hatósági és társadalmi embervédelem Budapesten I. (Statistikai Közlemények 78. 4.) Bp., (1936.) 30. skk.
- 39: Vö. pl. Gyermekvédelmi Lap 1907. 4. skk.; A Gyermekvédelem Lapja 1913. 77. skk
- 40: Forbáth Tivadar: Adatok a magyar szegényügy rendezéséhez. Bp., 1908. 108.; vö. Csorna Kálmán: Az állami gyermekvédelem és a főváros. In: Városi Szemle 1926. 81.
- 41: Gyermekvédelmi Lap 1905. 65.
- 42: VÖ. 1/1903. BMrendelet. MRT 1903. 536. skk.; Gyermekvédelmi Lap 1905. 35.; Deutsch (l. 16. jegyz.) 402.
- 43: Szabályrendelet a szegényügyről (944/1905 közgyűlési szám). Budapest főváros szabályrendeletei. Bp., é. n. (= Szabályrendelet a szegényügyről) 11. skk.; vö. FK1908. 22. skk, 151.; Han-vai Sándor: A székesfőváros szegényügye. In: Társadalmi Múzeum Értesítője 1909. 104., 111.
- 44: A Munka Szemléje 1905. 7. 2.; vö. méguo. 1905. 10. 3. skk
- 45: VÖ.BFL IV 1407b 2278/1909-IX. (A Budapesti Ügyvédi Kör felirata a Fővárosi Árvaszékhez, melléklettel.); Gyermekvédelmi Lap 1905. 68-, 113.; uo. 1907. 35., 43. skk.
- 46: Vö.BFL IV 1407b2278/1909-IX. (A kerületi elöljárók értekezlete 1906. jan. 14-én és 1907. márc. 26-án; az árvaszék 1907. febr. 10-i felirata a tanácshoz.) vö. FK 1908. 22. skk., 151.; Szabályrendelet a szegényügyről. 18.
- 47: Vö. BFL IV 1407b 2278/1909-IX. (Az I. kerület kerületi elöljáróságának hirdetménye; a kerületi elöljáróságok félévi jelentései a tanácsnak a gyermekvédelmi bizottságok tevékenységéről 1908-1910; a tanács 1911. júl. 27-i ülése.)
- 48: Vö. Budapest székesfőváros árvaszékének gyermekvédelmi tevékenysége 1910-1921. Kézzel beszámozott irat, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény, h. «., é. n. kül. 13. skk, 218., 221., 226-230.; BFL IV 141 lf 4168.; uo. IV. 1476 2278/1909-IX.; Melly Béla: Az árvaszék hivatása a gyermekvédelemben, különösen a házasságon kívül született gyermekek védelmében és a prostitúció elleni küzdelemben. In: A magyar városok országos kongresszusának iratai 4. köt. Bp., 1913. 8. skk, 16. skk, 25 skk
- 49: Budapest székesfőváros árvaszékének... (I. 48. jegyz.) 225. skk; a kérdőívrepéldaként vö. BFL IV. 141 lf4168.

- 50: FK1910. 1570. skk vö, Melly (l. 48. jegyz.) III skk.
- 51: Bárczy kijelentését idézi Melly (l. 48. jegyz.) III
- 52: A főváros hivatalos kiadványában szereplő megfogalmazás, in: A negyvenéves Budapest (l. 2. jegyz.) 615.
- 53: Vö. Deutsch Ernő: Csecsemők intézetén kívüli ellátása. In: Társadalmi Múzeum Értesítője 1910. fOl., 305. skk; Schuler (l. 38. jegyz.) 28.; Gyermekvédelmi Lap 1908. 104., FK1913. 2414. 55 56
- 54: A kommunális lakáspolitiká terén a községtanács, a városi közigazgatás, a reformerők és a lakásbérlők kölcsönös lépéseiről l. Susan Zimmermann: Auf konservativen Grundlagen radikale Politik? Soziale Reform und politischer Wandel in Budapest nach der Jahrhundertwende. In: Archiv für Kommunalwissenschaften 31 (1992) 2. 255-280.
- 55: Vö. erről a köv. bek.
- 56: Arról, hogy a kommunális gyermekgondozási politika kialakításának és modernizálásának különféle formái milyen hatást gyakoroltak a nemek közti és a családon belüli viszonyok alakulására Bécs és Budapest nagyvárosi társadalmában, l. Susan Zimmermann: Das Geschlecht der Fürsorge. Kommunale Armen- und Wohlfahrts-politik in Budapest und Wien 1870-1914. In: L 'Homme. Zeitschrift für Fe-ministische Geschichtswissenschaft 5 (1994) 2. 19. skk
- 57: A bécsi városi tanács pártjai között alapvető egyezség volt arról, hogy a gyermek- és ifjúságvédelem kérdései a pártviták felett állnak. A gyermek- és ifjúságvédelem reformját (1900-tól) különösen a szociáldemokrata képviselők sürgették.
- 58: Vö. Blätter für das Armenwesen der Stadt Wien (= BAW) 1912. 7. skk.; BFL IV 1407b 2278/1909-IX.
- 59: A bécsi intézet tevékenységének legfőbb célja a csecsemő- és gyermekhalandóság csökkentése volt. Vö. még BAW 1911. 221.
- 60: Vö. Stenographische Protokolle des n. ö. Landtages. 49. melléklet. X. választási ciklus, I. ülés. 44., 136.
- 61: A városi menhely fennállásának u-tolsó évében 1176 gyermek átvételét dokumentálta, míg az átvevő intézet már 1913-ban 4238 gyermekét. Az illetékeseket azonban nem annyira a kapacitás bővülése lelkesítette fel, mint inkább az az előny, hogy ily módon „a szegényügyi intézkedésre szoruló esetek jobban hozzáférhetőek és kezelhetőek”. BAW 1914. 34. 62
- 62: Vö. erről BAW 1910. 142.
- 63: A gondozói nevelésről szóló törvénytervezet parlamenti vitája a bécsi városi tanácsban azt a véleményt váltotta ki, hogy „a gondozói nevelés gyakorlatát szervesen össze kell kapcsolni a városi gondozással”, elkerülve ezzel, hogy a kialakuló ifjúságvédelem terén az addigi széttagoltság érvényesüljön. BAW 1913. 213. skk. ,
- 64: Vö. Zeitschrift für Kinderschutz und Jugendfürsorge 1914. 281. skk
- 65: Bécs és Alsó-Ausztria ötszázezer koronán osztozott. A törvényi szabályozásokról vö. BAW 1902. 41.
- 66: Vö. Schriften des ersten österreichischen Kinderschutzkongresses in Wien. Wien, 1907.
- 67: 101. skk, 116. skk; a tápgyermekek ügyében uralkodó visszás állapotokról vö. még Melinz (l. 3. jegyz.) 187. skk. Amtsblatt der k.k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien 1908. 38.; vö. uo. 1909. 407.
- 68: Vö. BAW 1907. 220.; Szabályrendelet a szegényügyről. 7.